

УДК 392(447)

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2025-1-3>**Боян-Гладка Світлана,**

кандидат історичних наук,

доцент кафедри етнології і археології,

Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника

svitlana.boyan-gladka@pnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-1834-9425

Гриняк Вікторія,

магістрантка,

Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника

viktoriia.hryniak.20@pnu.edu.ua

ORCID ID: 0009-0001-9697-5405

УКРАЇНСЬКІ КАЛЕНДАРНІ ЗВИЧАЇ ТА ОБРЯДИ В ПАМ'ЯТІ ДЕПОРТОВАНИХ ЛЕМКІВ

У статті на прикладі історичної пам'яті депортованих лемків розглянуто значущість дослідження українських календарних звичаїв та обрядів, які відіграють важливу роль у становленні національної ідентичності, збереженні культурної спадщини та духовних основ українського народу. У сучасних умовах глобалізації та урбанізації, які поступово спричиняють втрату автентичності багатьох традицій, локальні дослідження етнографічних груп, зокрема лемків, наголошують на необхідності передання культурних знань наступним поколінням. Календарні звичаї та обряди слугують не лише відображенням глибоких вірувань і світоглядних орієнтацій українців, а й основою для формування її духовної культури. Вони відіграють ключову роль у зміцненні зв'язків між поколіннями та є важливими для соціальної згуртованості.

Схарактеризовано головні свята в річному календарі лемків: Введення, Андрія, «Велия» (Святий Вечір), Різдво, Василя, Другий Святий Вечір, Стрітіння, Благовіщення, Вербну неділю, Великдень, Зелені свята, Купала тощо.

У перелічених святах чітко простежуються мотиви землеробського, скотарського характеру та культу померлих, в основі яких закладено циклічне оновлення природи. Розкрито роль і місце язичницьких пережитків в обрядах, що приурочені до свят у році, суть яких полягала в процесі трансформації язичницьких звичаїв, обрядів і свят у християнські, тобто показано явище двовірства.

Дослідження окресленої проблематики створює можливості глибшого осмислення витоків української культури. Особливої актуальності представлена тема набуває через зростання інтересу до власної історії, фольклору, етнографічних студій та календарних звичаїв у сучасному українському суспільстві. Повернення до традицій дедалі частіше сприймають як важливий складник збереження культурної самобутності українського народу.

Ключові слова: звичай, традиція, календарна обрядовість, Різдво, Великдень, писанка, святковий стіл, сакральне значення, лемки.

Дослідження української календарної традиційно обрядовості є актуальним та перспективним, оскільки сприяє збереженню й відтворенню автентичної духовної культури українського народу. Вивчення традиційних обрядових практик дає змогу простежити їх трансформацію в сучасному суспільстві та зберегти культурну спадщину для майбутніх поколінь.

Лемківська календарна обрядовість привернула увагу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, кожен з яких висвітлював окремі аспекти та елементи цієї культурної спадщини. Перші згадки про дослідження із цієї тематики з'явилися ще в 1930-х рр. у працях Ф. Колесси, який у своїх дослідженнях здійснив глибокий аналіз обрядової культури, використовуючи фольклорний матеріал як основу для обґрунтування власних висновків. Серед дослідників, що

зробили внесок у вивчення лемківської календарної обрядовості, варто виокремити М. Горбаль, М. Мушинку, М. Сивицького, М. Шмайду та інших. У сучасних наукових студіях, присвячених цій тематиці, особливу роль відіграють роботи І. Красовського, А. Барни, Я. Бодака та Й. Верхоли, які зосереджуються на аналізі календарних весняно-літніх свят, традиційних обрядах та народній пісенній творчості словацьких і польських теренів Лемківщини. Їхні дослідження не лише розкривають історичний розвиток обрядових традицій та їх значення, а і є значущими для національної культурної ідентичності.

Мета статті – на основі опублікованих та наративних джерел з'ясувати побутування календарних звичаїв та обрядів, які зуміли зберегти депортовані лемки, попри історичні випробування.

Система духовних цінностей українського народу має розгалужену структуру, в основі якої лежать народні й християнські свята, звичаї та обряди, що століттями керували життям людини. Наші предки жили в гармонії з природою і розуміли свою залежність від неї. Їхні уявлення, сприйняття, вірування та ритм життя визначалися циклами сонця й природи. Як відомо, календарні звичаї та обряди сягають своїм корінням ще дохристиянських часів і визначали основний світогляд, розуміння сенсу життя. Календарні звичаї та обряди відігравали важливу роль у житті лемків, зокрема у святкуваннях, що мали глибоке коріння в традиціях української культури.

Ще в дохристиянські часи новий рік розпочинався з настанням весни і пробудженням природи (Павлюк С. (ред.), 2020, с. 193). Найбільш радісним був весняний цикл звичаїв та обрядів, коли «воскресає» природа й розпочинаються весняні роботи. Багатий осінній цикл звичаїв та обрядів освячував збір урожаю. Завершував річний процес зимовий цикл обрядовості, приурочений закінченню господарських робіт.

Злиття християнських уявлень з давньослов'янським циклом добре спостерігається в календарних звичаях українців, зокрема їх західної етнографічної гілки – лемків.

Традиційні календарні обряди характерні тим, що вони не лише віддзеркалюють час сезонних сільськогосподарських робіт. У їх основі лежать космогонічні уявлення про «божество», яке вмирає та воскресає, у час Різдвяних свят. Природний цикл року подібний до життя людини: навесні природа «відроджується», розпочинає своє життя, цвіте, дозріває, восени – віддає плоди, з приходом зими – «засинає», «завмирає». У сукупності такі традиційні вірування призвели до виникнення міфу про природу, яка «вмирає та оживає» (Павлюк С. (ред.), 2020, с. 195).

Приготування до свят в українців відбувалося завжди з трепетом і радістю. До батьківського дому на святкову трапезу з'їжджалися діти, гості з інших населених пунктів. Проте у святкові дні дозволялося лише виконувати найбільш необхідну роботу, зокрема приготування їжі, догляд за худобою, легку хатню роботу, тоді як усе інше вважалося гріхом. У більшості сіл Лемківщини відзначали лише релігійні свята, що свідчить про міцні християнські цінності (Кирпан П., 2017, с. 68).

Як зазначила дослідниця М. Горбаль, на Лемківщині «винятково важливим апотропеєм вважалися вогонь і вода» (Горбаль М., 2011, с. 200). За традицією, свічку Святвечірньої трапези не гасили: всю ніч вона повинна була світити, адже вогонь – це життєдайна сонячна й захисна стихія. Запалюючи свічку, господар побожно примовляв: «Світи, праведне сонце, святим душечкам і нам, живим». Також перед святою вечерею господарі обкурювали хату ладаном і кропили свяченою водою, оскільки існувало повір'я, що вогонь, вода й сушене зілля відганяють усе лихе. На переддень Різдва припадав й обряд очищення водою – ритуальне вмивання, подеколи купання. «Як недалечко річка або потік – ідуть до біжучої води митися, віруючи, що змиється з кожного всяка зимова нечисть» (Кирпан П., 2017, с. 198). Умивання в проточній воді перед Різдвом символізувало очищення від усього злого.

Календарно-обрядовий цикл зимових свят на Лемківщині, як і по всій Україні, розпочинався з християнського свята Введення, яке для лемків не відзначено яскравими традиційними звичаями. Наступним святом зимового циклу в християнському й народному календарях є Андрія, яке поєднує християнський і язичницький складники української духовної культури.

У результаті польових опитувань отримано інформацію про традиційне ворожіння дівчат на судженого в переддень Андрія. Хлопці робили збитки дівчатам, зокрема «кralи» хвiртки з подвiр'я дiвчини, яка їм симпатизувала, що було символічним знаком залицяння. Подібна традиційна звичаєвість була притаманна й іншим етнографічним групам українців.

«Велия» (Святий Вечір) припадало на останній день Пилипівського посту, тому лемки традиційно готували виключно пісні страви, зокрема кутю, «пончики» (пампушки) з маком або вишнями й кисіль, компот із сушениці, «пирог» (вареники) з капустою та «грулями» (картоплею), киселицю, капустняк, грибну юшку, пісний борщ з вушками з грибів, голубці з тертою картоплею, оселедець, часник та проскурку, або «оплаток» (рідке тісто, як на млинці, до складу якого входить вода, борошно, олія, цукор, сіль).

На «Велия» лемки традиційно цілою родиною збиралися за Святою вечерею. Поки на небі не зійде перша зірка, за стіл ніхто не сідав. До того часу всі в хаті дотримувалися суворого посту, включно з дітьми, а господар мав упоратися по господарству. Перед вечерею вся сім'я традиційно вмивалася чистою водою. Характерні локальні традиції на Святвечір – обтирання лица та зап'ястя рук надкушеним зубчиком часнику перед вечерею. Перші три ложки куті залишали худобі. На столі традиційно ставили свічку, під скатертину клали сіно, під стіл – солому, на столі стояв традиційний дідух, на кути столів розкладали гроші, щоб у хаті був достаток. По центру стола стояла тарілка для духів померлих родичів, куди давали по ложці кожної страви¹.

Розпочинали вечерю зі споживання проскурки, після чого куштували інші страви. Були традиційні вірування щодо вареників, серед яких один повинен бути із часником: кому такий попаде, той і буде цього року найздоровішим. Під кінець вечері родина починала колядувати: «Бог ся рождає...», «Нова радість стала», «Народився Ісус Христос в Вовифлєсмі». Після цього голосно віталися: «Христос ся Рождає!», у відповідь – «Славимо єго!». Діти в той момент залазили під стіл й імітували тварин, зокрема курей, свиней та інших свійських тварин, щоб у цьому році велося господарство.

До закінчення вечері ніхто, крім господині, не повинен був вставати з-за столу, навіть діти. Завершення Святої вечері супроводжувалося спільною молитвою, після чого господиня збирала зі столу посуд, залишаючи на тарілці потроху кожної страви для духів померлих родичів, та ставила її на підвіконня, після цього всього родина молилася та йшла до церкви на «Пастирку» (вечірню).

Важливим різдвяним атрибутом у лемків була традиційна ялинка, яку діти прикрашали іграшками (саморобні з паперу і соломи у формі ангелів), цукерками, плетеними павуками із соломи, якими також оздоблювали хату (Гриняк В. А., 2024 (а), с. 155–164).

Різдвяні свята в лемків, як і загалом в Україні, тривали три дні, під час яких ходили з колядками одне до одного в гості та відвідували святкові богослужіння в церкві. Протягом цих свят до кожної хати приходив вертеп.

На Василя в лемків, як і в усіх українців, традиційно зранку молоді хлопці засівали зерном (пшениця, жито), монетами або цукерками (на багатство й солодке життя) свої та сусідські хати, адже за повір'ями кожна хата має бути засіяна, щоб наступного року кращим було господарство й багатим був рік.

Другий Святий Вечір (Щедрий Вечір) лемки відзначали так само, як і Перший – готували 12 страв, але на стіл додавали воду, освячену в церкві того дня. Дівчата традиційно співали

¹ Респондент Микола Афтанівнович Бішак 1932 р. н., с. Мохначка, Новосандецького повіту. Записано Гриняк Вікторією, 2 арк.

«Щедрик»: ця щедрівка була поширена по всій Україні. Після вечері всі голосно вітали одне одного: «Хрестос Хрещається», у відповідь – «В струях Йорданських / річці Йордані».

Свято Стрітіння традиційно асоціюється з освяченням свічок у храмах, які в народі називалися «грімничка», або «громнична свічка». Цим свічкам приписували охоронні властивості, зокрема здатність захищати від блискавки, тому їх зазвичай запалювали під час грози (Вархол Й., 2019, с. 81).

Початком весняного циклу є одне з дванадцяти найважливіших християнських свят – Благовіщення Пресвятої Богородиці. Цього дня традиційно заборонялося працювати, зокрема прибирати, займатися рукоділлям, обрізати дерева тощо. Особливо великим гріхом уважали працювати на землі: за повір'ям, досить тільки торкнутися насіння чи зерна, то воно одразу ж втратить свою силу й ніколи не проросте. Згідно з традиційними віруваннями лемків, Богородиця благословляє «все, що росте». Після Благовіщення лемкам можна було розпочинати польові роботи.

До цього дня лелеки обов'язково повинні повернутися з вирію і розпочати будувати свої гнізда. Існувало повір'я, що на Благовіщення відкривалася земля і з неї виповзали змії, вужі та інші плазуни.

Великдень є найдавнішим та найважливішим християнським святом, запровадженим на честь Воскресіння Ісуса Христа. Це свято посідає центральне місце у весняно-літньому циклі релігійних обрядів. Готувалися до нього заздалегідь, від Вербної неділі, що відзначається за сім днів до Великодня. У цей день після святкового богослужіння в церкві священник освячує гілки верби – «базьки», якими люди легенько вдаряють одне одного промовляючи: «Не я б'ю – верба / шутка б'є, за тиждень Великдень», на здоров'я і добробут. Лемки вірили, що «базьки» оберігають оселю від нещасть. Якщо дитина страждала від безсоння, під подушку клали освячену гілочку, сподіваючись так забезпечити їй спокійний сон. Тиждень після Вербної неділі в лемків мав назву «Великий Тиждень» (Страсний), протягом якого відбувалися великодні приготування. У Чистий Четвер було прийнято прибирати в хаті. У п'ятницю постили і йшли до Плащаниці, а в суботу після обіду освячували великодні кошики.

Зранку на Великдень лемки урочисто відвідували святкову літургію в церкві, а потім у родинному колі споживали продукти з освяченого напередодні великоднього кошика. Перед початком святкового обіду вся сім'я збиралася для спільної молитви та взаємного привітання словами «Христос Воскрес!» – «Воістину Воскрес!».

Особливе місце у великодній обрядовості посідає писанка, яку зазвичай виготовляли й розписували в суботу, надаючи цьому процесу глибокого сакрального змісту. Візерунки лемківських писанок мали глибокий символічний сенс та часто містили космогонічні мотиви. До наших днів зберігся лемківський традиційний звичай – «биття» писанками, що дає змогу перевірити, чия міцніша.

Згідно з християнським тлумаченням, паска – це хліб, яким став для нас Ісус Христос, символ воскресіння. Паска символізує життєву повноту, і приготування її було справою надзвичайної важливості, адже саме від неї залежала доля всієї сім'ї продовж року. Випікання паски є важливим сімейним ритуалом, що передається з покоління в покоління й становить частину великодніх святкувань у лемківській традиційній культурі.

Більш заможні господарі випікали паски з пшеничного борошна, а бідніші – із житнього, але кожен намагався зробити так, щоб тісто гарно підійшло й не осіло в печі. Уважалося, що якщо паска прилипне в печі, то цього року хтось із родини помре. У тісто додавали різні прянощі – родзинки, гвоздику, дрібно товчені горіхи, а іноді навіть імбир, що надавало пасці золотаво-жовтого кольору (Струмінський Б. О. (ред.), 1988, с. 122).

Перш ніж саджати в піч, паску зверху змащували яйцем, сметаною або маслом, після чого її перехреснували й відправляли пектися. Саме випікання мало свої прикмети. Якщо паска росла високо й рівно догори – це на здоров'я, достаток і щедрий урожай. Якщо, під час випікання

вона тріскалася чи осідала набік, то це вважалося лихим знаком – віщувало смерть когось із близьких, а нахил асоціювали з можливою пожежею в господарстві. Тому намагалися випікати паску в спокійній атмосфері, без поспіху чи метушні. Якщо ж випічка не вдалася з першого разу, пробували знову (Струмінський Б. О. (ред.), 1988, с. 123).

Варто зауважити, що лемківська паска зазвичай не була дуже солодкою, її готували так, щоб можна було вживати замість звичайного хліба.

З-поміж традиційних обрядів літнього обрядового циклу найбільш важливими були Зелені свята (Русалія), які традиційно відзначають на 50-й день після Великодня, у неділю. Зелені свята позначають кінець весни та початок літа, поєднують ушанування померлих та рослинності, щоб забезпечити щедрий урожай. У лемків, як й у всіх українців, зберігся дохристиянський зміст свята. Традиційно цього дня маїли корови, прикрашали брами липою². Цього дня виконували пісні: «Русалія, Русалія, зелене Русалія, Вшитки хлопці пийот, а я немам рицаря»³.

На Лемківщині досить поширеним було свято Івана Купала (в ніч з 23 на 24 червня). Головним атрибутом купальського святкування було розпалювання традиційного вогнища, так званої собітки, увечері на найвищих гірських вершинах. Хлопці й дівчата заздалегідь зрізували ялівець, приносили в'язку соломи, щоб вогнище виднілося далеко навкруги та було якомога вищим – «до неба». Зносили хмиз на найвищий пагорб та укладали у високий стос навколо закопаного в землю стовпа з ялини.

Купальські традиції, зароджені ще в дохристиянську епоху на східнослов'янських землях, із часом поширилися серед поляків і словаків, але поступово втратили популярність. Однак на Лемківщині польсько-словацька собітка не лише збереглася, а й отримала унікальні місцеві риси (Гриняк В., 2024 (b), с. 1098–1111). Собітки проводили на місцях без водойм, що робило обряд із вінками неможливим. Відповідальність за організацію свята найчастіше брали на себе місцеві пастухи. Так виникали невеликі «пастуші собітки», які часом поєднувалися з більшими святковими зібраннями для всієї громади (Струмінський Б. О. (ред.), 1988, с. 126).

Завершували літній цикл обрядових свят і звичаїв та розпочинали осінній обжинки, закінчення жнив, що були пов'язані зі збором урожаю. Погодні умови в горах часто змінювалися: то сонячно, то дощі й зливи, що ускладнювало збір урожаю (Струмінський Б. О. (ред.), 1988, с. 130). Через це лемки були змушені гуртуватися, допомагати одне одному, щоб вчасно і без втрат зібрати врожай. Виходячи на поле із серпами, люди ставали обличчям до сходу сонця, хрестилися й лише після цього починали жати. Після завершення зжинали останній сніп зі збіжжя і польових квітів, завітчувалися самі, а ввечері поверталися з вінками і піснями: «Наш пан газда молоденький – Під ним коник вороненький...»⁴. Тож жниварські обряди лемків супроводжувалися не лише піснями, а й застіллям – як побажання на кращий урожай господарям наступного року.

Так, традиційні річні звичаї та обряди лемків, які формувалися на ранній стадії розвитку суспільства, були надзвичайно важливим елементом духовного й суспільного життя.

Календарні звичаї та обряди лемків формувалися й були тісно пов'язані з природою. Лемки часто ставили себе в залежність від явищ природи, які регламентували виробничий цикл трудової діяльності людини. Постійна зміна пір року зумовила формування календарних звичаїв згідно зі змінами в природі: весна, літо, осінь, зима.

Після депортації лемків із рідних земель їхні звичаї та обряди збереглися в спогадах переселенців. Проте під впливом «нових умов» життя, а також соціальних і культурних обставин

² Респондент Клемент Теодорович Уский 1930 р. н., с. Викова, Новосандецького повіту. Записано Гриняк Вікторією, 2 арк.

³ Респондентка Надія Володимирівна Сарафін 1952 р. н., м. Монастириська. Записано Гриняк Вікторією, 2 арк.

⁴ Респондентка Надія Володимирівна Бінцаровська 1961 р. н., м. Монастириська. Записано Гриняк Вікторією, 7 арк.

вони зазнали певних змін. Водночас чимало традицій залишалися значущими для лемків і передавалися наступним поколінням.

Загалом, календарні звичаї лемків стали важливою частиною культурної пам'яті українців, і навіть у вигнанні, серед депортованих, зберігали, продовжуючи впливати на повсякденне життя наступних поколінь. В Україні впродовж багатьох століть сформувалася чітка й багата система календарних свят, які переважно подібні до свят в інших регіонах України, однак мають певну варіативність у межах передгірської та гірської зон. Лемки зуміли зберегти самобутню культуру в найдавніших своїх традиційних обрядах і звичаях.

Список літератури

1. Вархол Й., 2019. *Календарна та сімейна обрядовість українців Словаччини*. Київ: Видавництво ІМФЕ.
2. Гриняк В. А. 2024 (а). Боян-Гладка С. П. Антропологія пам'яті лемків про депортацію 1944–1946 рр. (на матеріалах польових досліджень Монастирської територіальної громади Тернопільської області). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. Т. 35 (74). № 4. Київ. 155–164.
3. Гриняк В., 2024 (б). Депортація лемків в пам'яті молодого покоління українців Монастирської міської територіальної громади Тернопільської області. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія «Історія та археологія»*. №3 (21). Київ. 1098–1111.
4. Гриняк В., 2024 (с). Лемківський кермеш (свято церкви). *Глухівські читання – 2024. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук: Збірник матеріалів XIV міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*. Глухів. 155–157.
5. Горбаль М., 2011. *Різдвяна обрядовість Лемківщини*. Львів: Інститут народознавства НАН України.
6. Кирпан П., 2017. *Порвані коралі. Роздуми про село Тилява*. Івано-Франківськ.
7. Павлюк С. (ред.), 2020. *Етнографічні групи українців Карпат. Лемки*. Харків: Фоліо.
8. Струмінський Б. О. (ред.), 1988. *Лемківщина: Земля. Люди. Історія. Культура*. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто. Т. 2.

Svitlana Boian-Hladka, Victoria Hryniak

UKRAINIAN CALENDAR CUSTOMS AND RITUALS IN MEMORY OF THE DEPORTED LEMKOS

The article, using the example of the historical memory of the deported Lemkos, examines the significance of studying Ukrainian calendar customs and rituals, which play an important role in the formation of national identity, the preservation of cultural heritage and spiritual foundations of the Ukrainian people. In modern conditions of globalization and urbanization, which gradually cause the loss of authenticity of many traditions, local studies of ethnographic groups, in particular the Lemkos, emphasize the need to transfer cultural knowledge to subsequent generations. Calendar customs and rituals serve not only as a reflection of the deep beliefs and worldviews of Ukrainians, but also as the basis for the formation of their spiritual culture. They play a key role in strengthening ties between generations and are important for social cohesion.

The main holidays in the Lemko annual calendar are characterized: Introduction, Andrew, "Veliya" (Holy Vespers), Christmas, Basil, Second Holy Vespers, Meeting, Annunciation, Palm Sunday, Easter, Green Holidays, Kupala, etc. The listed holidays clearly trace the motives of the agricultural, pastoral character and the cult of the dead, which are based on the cyclical renewal of nature. The role and place of pagan remnants in the rites dedicated to the holidays of the year, the essence of which was the process of transforming pagan customs, rituals and holidays into Christian ones, that is, the phenomenon of dualism is shown.

The study of the outlined issues opens up the possibilities of a deeper understanding of the origins of Ukrainian culture. The presented topic acquires particular relevance due to the growing interest in one's own history, folklore, ethnographic studies and calendar customs in modern Ukrainian society. A return

to traditions is increasingly perceived as an important component of preserving the cultural identity of the Ukrainian people.

Key words: custom, tradition, calendar ritual, Christmas, Easter, pysanka, festive table, sacred meaning, Lemkos.

References

1. Varhol J., 2019. *Kalendarna ta simeyna obryadovist ukrayintsiv Slovachchyny*. Kyiv: Vydavnytstvo IMFE. (In Ukrainian).
2. Hryniak V. A., 2024 (a). Boyan-Hladka S. P. Antropolohiya pam'yati lemktiv pro deportatsiyu 1944–1946 rr. (na materialakh pol'ovyykh doslidzhen' Monastyrskoyi terytorial'noyi hromady Ternopil's'koyi oblasti) [Anthropology of the memory of Lemkos about the deportation of 1944–1946 (based on field research materials of the Monastyriska territorial community of Ternopil' region)]. *Vcheni zapysky Tavriyskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho Seriya: Istorychni nauky*. T. 35 (74). No. 4. Kyiv 155–164. (In Ukrainian).
3. Hryniak V., 2024 (b). Deportatsiya lemktiv v pamyati molodoho pokolinnya ukrayintsiv Monastyrskoyi miskoyi terytorialnoyi hromady Ternopil's'koyi oblasti [Deportation of Lemkos in the memory of the young generation of Ukrainians of the Monastyriska urban territorial community of Ternopil region]. *Aktualni pytannya u suchasniy nautsi. Seriya «Istoriya ta arkheolohiya»*. No. 3 (21). Kyiv. 1098–1111. (In Ukrainian).
4. Hryniak V., 2024 (c). Lemkivskyy kermesh (svyato tserkvy) [Lemko kermesh (church holiday)]. *Hlukhivs'ki chytannya – 2024. Aktual'ni pytannya suspil'nykh ta humanitarnykh nauk: Zbirnyk materialiv KHIH mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi internet-konferentsiyi*. Hlukhiv. 155–157. (In Ukrainian).
5. Horbal M., 2011. *Rizdvyana obryadovist Lemkivshchyny* [Christmas rituals of Lemko region]. L'viv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrayiny (In Ukrainian).
6. Kirpan P., 2017. Porvani korali. Rozdumy pro selo Tylyava [Torn corals. Reflections on the village of Tylyava]. Ivano-Frankivsk. (In Ukrainian).
7. Pavlyuk S. (ed.), 2020. *Etnohrafichni hrupy ukrayintsiv Karpat. Lemky* [Ethnographic groups of Ukrainians of the Carpathians. Lemkos]. Kharkiv: Folio. (In Ukrainian).
8. Struminskyi B. O. (ed.), 1988. *Lemkivshchyna: Zemlya. Lyudy. Istoriya. Kul'tura* [Lemkivshchyna: Land. People. History. Culture]. Nyu-York; Paryzh; Sidney; Toronto. T. 2. (In Ukrainian).